

Dorđe Stojanović
Beograd

PRAVO LICE HEGEMONIJE: NEO-GRAMŠIJEVSKI PRISTUP MODERNOM SVETSKOM PORETKU

REAL FACE OF HEGEMONY: NEO-GRAMSCIAN APPROACH TO THE MODERN
WORLD ORDER

ABSTRACT: This essay analyzes the recent reinterpretation of Gramscian notion of hegemony in form of neo-Gramscian transnational historical materialism and multilevel hegemony. At the same time, the essay deals with possibility of general research matrix applicable on different empirical „hegemonistic situation“, and critically discussed fundamental categories of Robert Cox theory of hegemony, world order and historical changes. The main purpose of the essay is to show evolution, advantages and limitations of neo-Gramscian concept, and explanatory directions in which can be effectively used, especially when we talking about societies of East European countries in transitional process.

Key words: hegemony, multilevel hegemony, neo-Gramscianism, transnational historical materialism, transnational historic bloc, new world order.

APSTRAKT: Esej analizira recentne reinterpretacije koncepta hegemonije Antonija Gramšija u formi neo-gramšijevskih postavki transnacionalnog istorijskog materijalizma i višeslojne hegemonije. Istovremeno, tekst se bavi i mogućnošću zasnivanja generalne istraživačke matrice primenljive na različite empirijski date „hegemonističke situacije“, te kritički propituje fundamentalne kategorije teorije hegemonije, svetskog poretka i istorijskih promena Roberta Koxa. Glavna svrha eseja jeste da pokaže evoluciju, prednosti i ograničenja neo-gramšijevskog koncepta, te eksplanatorne smerove u kojima može biti efikasno korišćen, posebno kada se govori o društvima istočnoevropskih država u procesu tranzicije.

Ključne reči: hegemonija, višeslojna hegemonija, neo-gramšizam, transnacionalni istorijski materijalizam, transnacionalni istorijski blok, novi svetski poredak.

Uvodno razmatranje

Novija polit-sociološka misao reaktivirala je interesovanje za ideje Antonija Gramšija,¹ ne zahvaljujući njegovom shvatanju ideologije kao integralne forme odnosa pojedinca i društva, već zahvaljujući njegovom konceptu hege-

¹ Rođen je 2. 1. 1891. u Alesu, provincija Kaljari na Sardiniji. Tokom 1915. postaje aktivni član Socijalističke partije Italije i započinje novinarsku karijeru, koja će ga učiniti jednim od najpoznatijih kritičara svoje epohe. Bio je i suosnivač poznatog i uticajnog časopisa L'Ordine Nuove: Rassegna Settimanale di Cultura Socialista. Učestvovao je i u stvaranju Komunističke partije Italije 1921. Iste godine kada je došao na njeno čelo 1926. godine, bez obzira na to što je još 1924. postao poslanik u skupštini, biva uhapšen od strane Musolinijeve fašističke vlade na osnovu vanrednog zakona koji je poništio sve poslaničke prerogative. Tako je u Rimu započela desetogodišnja odiseja, koja se završila tragičnom smrću 27. 4. 1937. Njegovo najpoznatije i najuticajnije delo jesu *Zatvorske sveske*.

monije, koji, van svake sumnje, nije uživao istu teoretsku reputaciju. Odbacujući shvatanje hegemonije utemeljeno na ortodoksno-boljševičkoj formuli: „vladavine proleterijata u revolucionarnim promenama“ ili kominternskoj formuli: „tiranije buržoazije nad proleterijatom“, Gramšijeva teorija hegemonije suštinski proširuje, razrađuje i operacionalizuje postavku Marksa i Engelsa, po kojoj su ideje vladajuće klase u svakoj epohi univerzalno vladajuće ideje.² Napuštajući deterministički šablon tradicionalnog marksizma, prema kome proizvodno-ekonomska osnova određuje kulturnu i političku nadgradnju, hegemoniju, organizaciju pristanka u odnosu na specifičnu konfiguraciju klasnih relacija, Gramši ne razume kao jednostavno dedukovanu iz nadgradnje bilo kog istorijskog perioda. Hegemonija je konstruisana preko složenog i višeslojnog procesa socijalne konfrontacije i nije saznatljiva preko društvene strukture ili klasne strukture određenog načina proizvodnje.

Konsekventno, hegemonija se definiše kao proces putem koga vladajuća grupacija, koja može biti sastavljena ne samo od klasa već i od frakcija različitih klasa, preko privilegovanog pristupa i raspolaganja društvenim institucijama, forsira, propagira i nameće vrednosti koje ili prepariraju ili regenerišu njihovu kontrolu nad politikom, medijima i društvom in genere, kao proces koji otvara prostor za delovanje ideologija zarad legitimizacije rasporeda moći koji ih favorizuje. Centralno mesto za realizaciju hegemonije predstavljaju odnosi snaga unutar društva. Da bi se ostvarila hegemonija, klasa mora da transcendirira ekonomsko-korporativne ili parcijalne interese i izgradi program koji kombinuje interese drugih grupa. Istovremeno, da bi realizovala vlastiti hegemonistički projekat, klasa mora i da raskine savez drugih i da preokrene raspored snaga u svoju korist.

Borba za hegemoniju ne odvija se, dakle, samo u okviru vlasti već i u građanskom društvu, zoni gde se hegemonija i organizuje. Gramšijevo shvatanje hegemonije afirmiše nepredvidljivi karakter socijalnih promena i komponentu masovnosti. Hegemonija je oslobođena od klasnog determinizma, ona obezbeđuje potrebnu blizinu između hegemonističke grupacije ili klase i same države, te se nalazi pod konstantnim pritiskom drugih socijalnih grupa, klasa ili političkih frakcija. Zamenjujući klasu sa masom, Gramši je esencijalno proširio aplikativnu sferu marksističke političke teorije. Postoje dva načina preko kojih hegemonistička alijansa, klasa ili delovi klase operacionalizuju svoju nadmoć: (1) dominacijom ili prinudom; i (2) intelektualnim i moralnim liderstvom ili hegemonijom.³

Nova hegemonistička suprematija, jednim delom, nalazi svoj institucionalni izraz u ekspanziji države. Međutim, hegemonija nije locirana samo u oblasti političkog, ona je takođe i u oblasti građanskog, što treba da znači da je procesu ekspanzije pridodat i proces ekstenzije države kroz konstituisanje novog građanskog društva, kompleksa civilnih institucija i organizacija koji se nalaze

² K. Marks i F. Engels, *Nemačka ideologija*, I i II, Kultura, Beograd, 1964.

³ J. V. Femia, *Gramsci's Political Thought*, Clarendon Press, Oxford, 1981, str. 24.

između države i društva. Indikativno je da Gramši pod najefikasnijom političkom moći smatra kombinaciju dobrovoljnih i prinudnih akcija. Neki politički režim uspešan je ako je tako usklađen i organizovan da se tendenciozno, planski i sistematično nameće i percipira na način da to izgleda kao da „proističe ili proizilazi“ iz samog naroda.

Uvažavajući makijavelističku tradiciju i oslanjajući se na nasleđe rimske političke misli, gde je retorika nosilac dominacije ili sile (Ciceron), „integralna država“, za njega, reprezentuje idealnu proporciju državnog intervencionizma i spontanosti građanskog društva, razmeru koja će omogućiti harmonično i celishodno funkcionisanje ova dva principa.⁴ Antonio Gramši je teoretičar koji konceptu građanskog društva daje izuzetno pozitivne konotacije. S jedne strane, građansko društvo definiše kao političku i kulturnu hegemoniju jedne društvene grupe nad celim društvom (što čini etički sadržaj države). S druge strane, građansko društvo predstavlja balans između države i klasno strukturirane ekonomije, prevazilaženje koncepta permanentne revolucije odvija se u smeru koncepta građanske hegemonije.⁵

Onoga momenta kada se u građanskom društvu realizuje preobražaj potreba u slobodu, ideologije, koje u građanskom društvu imaju duboke istorijske korene i koje nemaju sazajni tretman racionalizacije egzistirajućih društvenih snaga, postaju energetska jezgra sposobna za oblikovanje i kreiranje nove istorije. Gramši ne svodi vladajuću društvenu snagu samo na „eksploatorsku klasu“ već je određuje kao istorijski blok (termin je preuzet od Žorža Sorela), kao interesnu koaliciju, proisteklu na političkoj solidarnosti u određenoj vremenskoj epohi. Ono što spaja neki istorijski blok mogu biti ideološke veze, isto onako kao i ekonomski interesi. Istoriografska upotreba dihotomije ekonomskih faktora i etičko-političkih faktora služi za identifikovanje fundamentalnih elemenata istorijskog procesa. Razlikovanje i razdvajanje etičkih faktora u odnosu na političke (ideologije koje prethode institucijama), omogućava distanciranje faza uspona i faza opadanja u istorijskom procesu. Drugim rečima, istorijskom bloku, totalitetu istorijske situacije koja u sebi objedinjuje strukturne i suprastrukturne elemente (ili elemente baze i nadgradnje), prva diferencijacija služi da bi ga odredila, a druga da bi definisala njegovu progresivnu ili regresivnu poziciju.⁶

Istorijski blok objedinjuje liderstvo i u sferi proizvodnje i u sferi građanskog društva, on „ultimativno zahteva“ da se partikularni interesi vladajuće klase predstave kao univerzalni. Ključ je uspeha i ideološke i ekonomske prirode: vođe istorijskog bloka moraju da razviju svojstva koja će da ih legitimizuju preko uverenja, stavova i vrednosti, preko „pogleda na svet“ koji zadovoljava najrazličitije društvene grupe, i koji je tako postavljen da njihovi interesi manifestuju socijalno najfrekventnije većinske interese. Hegemonistička socijalna gru-

⁴ Đ. Stojanović, *Građansko društvo: istorijski razvoj koncepta*, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2006.

⁵ A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, London, 1971, str. 81–82.

⁶ *Ibidem*, str. 87.

pacija, kao što je već nagovešteno, ne sprovodi svoje vođstvo i moć putem rigidne ideološke represije, već kroz formulaciju seta krucijalnih elemenata, koji predstavljaju zajednički imenitelj onih društvenih grupa što sačinjavaju određeni savez, alijansu ili koaliciju, to jest istorijski blok.

Recimo na kraju ovoga pregleda težišnih načela Gramšijevog poimanja hegemonije da možemo konstatovati sledeće organizaciono-funkcionalne postulate realizacije ideološke hegemonije u odnosu prema datoj socijalnoj postavci: (1) promene na ideološkom nivou moraju biti fokusirane kako na interni set regula tako i na eksterne grupe koje mogu biti priključene hegemonističkom savezu, to jest istorijskom bloku; (2) efektivni obim hegemonije nad različitim interesnim grupama variraće od stepena identifikacionog intenziteta određene društvene grupe sa hegemonističkom ideologijom; (3) da bi nastavila da ujedinjuje različite društvene grupe pod promenjenim uslovima, dominantna socijalna grupa (istorijski blok) mora da raspolaže sa onim što možemo da označimo kao dovoljna hegemonija: potrebnii stepen hegemonije (po obimu i intenzitetu) za uravnoteženje potencijalno nestabilnog hegemonističkog „pogleda na svet“ (tamo gde postoji deficit dovoljne hegemonije vodeće socijalne grupacije, mogu se uočiti jasni znaci ideoloških devijacija, koje prete ideološkom dezintegracijom i raspadom istorijskog bloka).

Transnacionalni istorijski materijalizam i hegemonija

Na početku 80-ih godina 20. veka, Robert Koks razvio je kritičku teoriju hegemonije, svetskog poretka i istorijskih promena. Njegov rad je situiran unutar istorijsko-materijalističke problematike društvenih promena i presudno se oslanja na političku filozofiju Antonija Gramšija. U mnogobrojnim teoretskim eksplikacijama lociranim u Koksovim radovima poseban značaj dat je konstrukciji hegemonije koja se inicijalno ustanovljuje aktivitetom prevalentnih socijalnih snaga unutar države, a zatim projektuje na svetski nivo. Naime, dok su koreni kapitalizma, njegova duga istorija geografske i društvene ekspanzije, bili u funkciji nacionalne države, produkcije i reprodukcije snaga potrebnih za akumulaciju kapitala, aktuelni globalni kapitalizam obeležava transnacionalna država, koja služi interesima dominantne transnacionalne kapitalističke klase. Transnacionalni istorijski materijalizam predstavlja, dakle, pokušaj razumevanja aktuelnog razvoja globalnog kapitalizma. Njegove teoretske, smisaone i ciljne dimenzije usmerene su ka dokazivanju uzročno-posledičnog odnosa između, s jedne strane, planetarno integrisane proizvodnje, povećanja internacionalizacije usluga i trgovine te hipermobilnog kapitala i, s druge strane, transformacije sistema istorijski utemeljenog na kompetetivnom nacionalnom kapitalu u sistem koji karakteriše transnacionalna kapitalistička klasa i dramatično preobražena priroda države.

Odvajanje dolara od zlatnog standarda, realizovano od strane američkog predsednika Niksona 1971. godine, prouzrokovalo je definitivni kraj posleratnih liberalnih režima i uvelo svet u period konstantnih i intenzivnih strukturalnih

promena. Etablirane teorije međunarodnih odnosa nisu uspele da na adekvatan način odrede teleološke aspekte transformisanog smera socijalnog razvoja, oličenog u napuštanju modela kejnzijanske „države blagostanja“.⁷ Za razliku od njih, neke kritičke teorije feminističkog, sociološko-istorijskog i post-strukturalističkog diskursa postavile su fundamentalni izazov zvaničnim pristupima u izučavanju i objašnjavanju novonastalih fenomena. Različite po svojim ontologijama i epistemologijama, ono što ih spaja jeste: (1) odbijanje pozitivističkog identifikovanja kauzalnih odnosa kao glavnog područja društvenih nauka; te (2) neprihvatanje razdvajanja subjekta od objekta i normativnog ispitivanja od empirijskog naučnog istraživanja. Neo-gramšijevski pristup Roberta Kokska može se, van svake sumnje, sagledati i iz perspektive ovih metodoloških zaokreta.

Preovlađujući neo-realistički i neo-liberalno institucionalistički tretman međunarodnih odnosa mogu se odbaciti, u najmanju ruku problematizovati, kao teorije „jednom za svagda rešenih spornih pitanja“. Njihova glavna pretpostavka jeste da su sva osnovna svojstva međunarodnog sistema konstantna. Neo-realizam tvrdi da su države jedini relevantan akter, neo-liberalizam određuje važnost države kroz njenu upotrebu političkih režima za zadovoljavanje vlastitih potreba, dok svetsko-sistemska teorija definiše ustrojstvo svetskog poretka kroz kategorije centra, polu-periferije i periferije. Kao rezultat, globalno strukturirane metamorfoze nisu mogle biti konceptualizovane kroz ovako postavljene odnose i attribute međunarodnih odnosa. Pored toga, tradicionalno sagledavanje svetskog sistema doprinelo je opstojanju i konzervaciji postojeće proporcije socijalnih snaga, uključujući i inherentnu nejednakost te raspodele.

Koks je, u suprotnosti sa takvim pretpostavkama, smatrao da kritičke teorije ne uzimaju odnose između institucija, društva i sile kao nepromenljive, već ih stalno propituju stavljajući ih u odnos prema poreklu, i prihvatajući ili odbacujući da se nalaze u procesu promena.⁸ On analizira kako egzistirajući svetski poredak nastaje i kako se ustanovljuju vladajuće norme, institucije i praksa. Služeći se ovakvim postupkom, moguće je identifikovati one snage koje su sposobne da stvore novi svetski poredak. Kao što to čini i svaki drugi post-pozitivistički analitički pristup, u okviru normativnog okvira proisteklog na Gramšijevom diskursu, ovde se prihvata stanovište da teorija uvek zbog nečega, nekome služi.

⁷ Kejnzijanska (po Džonu Mejnardu Kejnzu, 1883–1946, ekonomisti, zagovorniku državne intervencije u privredi sa ciljem sprečavanja negativnih efekata recesije i depresije) „država blagostanja“ predstavljala je prvi pokušaj obezbeđivanja adekvatnog okvira za makroregulaciju opšteg ekonomskog ambijenta, konflikata i klasnog kompromisa. Ovaj model pokušao je da eliminiše nedostatke i probleme regulacijom sprovedenom preko: (1) nacionalnog korigovanja fiskalne i monetarne politike; (2) nacionalnog sporazuma između najviših asocijacija radnika i kapitalista; i (3) društvenog ekvilibrijuma realizovanog kroz više ili manje eksplicitno prihvatanje važnosti tradicionalne porodične strukture i niske stope nezaposlenosti muške populacije. Model dobro funkcioniše samo u svetu obeleženom: (1) adekvatnom stabilnošću; (2) masovnim tržištem; (3) precizno definisanim nacionalnim ekonomijama; i (4) uže specifikovanom klasnom politikom.

⁸ R. W. Cox, „Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory“, *Millennium: Journal of International Studies*, 10(2), 1981, str. 129.

Naravno, dobar način da se počne sa otkrivanjem i razumevanjem kompleksne neo-gramšijevske teoretske konstrukcije jeste koncept hegemonije.

Hegemonistička teorija stabilnosti, koja kombinuje neo-realističke i neo-liberalne elemente, tvrdi da međunarodni poredak može biti izgrađen na jednoj moćnoj državi, koja dominira zahvaljujući vojnoj i ekonomskoj nadmoći. Za razliku od neo-realističkog situiranja dominantne države u komandnu poziciju preko koncentracije moći, koja je funkcionalizovana održavanjem poretka i podređena transformacijama u materijalnim kapacitetima, neo-liberalna teorija smatra da je postojanje hegemonu opravdano zarad: (1) postojanje liberalne međunarodne ekonomije i (2) relativno mirnog i bezbedog međunarodnog sistema. Istorijski posmatrano, hegemonizovana liberalna svetska ekonomija egzistirala je samo dva puta: kao Pax Britannica i Pax Americana, obezbeđujući međunarodnom sistemu harmoničnost i sigurnost (kao i istorijski raniji Pax Romana).

Nasuprot tome, neo-gramšijevski konceptualni rakurs Roberta Koxa proširuje prostor hegemonije: hegemonija je mnogo više od jednostavne dominacije države. Unutar svetskog poretka, hegemonija nastaje samo ukoliko je bazirana na interferenciji oblika materijalne moći, na kolektivnoj predstavi o svetskom poretku koja inkorporira i određene norme i institucije zadužene za administriranje poretka sa određenom predstavom univerzalnosti. Hegemonija jeste forma dominacije; međutim, ne može da se prenebregne da je za nju vrlo važan i element pristanka: snažna država jeste nužan ali ne i dovoljan uslov za hegemoniju.⁹

Hegemonija se unutar istorijske strukture konstituiše kroz tri sfere aktivnosti. Društveni odnosi proizvodnje početno su mesto za analiziranje mehanizma i operativnosti hegemonije.¹⁰ Proizvodnja je ovde shvaćena dosta široko i pokriva produkciju i reprodukciju znanja, društvenih relacija, morala i institucija koje su preduslov za produkciju materijalnih dobara. Ovo nas upućuje na formu društvene proizvodnje kao ishodišni lokus konstituisanja određene društvene snage, kao najbitnijeg kolektivnog aktera. Razlučivanjem različitih oblika društvene proizvodnje moguće je otkriti kako menjanje proizvodnih odnosa omogućava dizanje određene društvene snage kao nosioca moći unutar i van države, te unutar specifičnog svetskog poretka. Ovo šire razumevanje proizvodnje omogućava da društvene snage nisu redukovane samo na materijalne aspekte, ono omogućava da ne-klasna pitanja (kao što su: mir, ekologija, feminizam itd.) ne budu ostavljena po strani, već da imaju čvrsto osvešćenu osnovu u društvenim odnosima, oblikovanim kroz proces proizvodnje.¹¹

Druga sfera su forme države. Državna moć zavisi od određenog oblika društvenih snaga; ona nije neka data metafizička kategorija, već se treba razmatrati kroz istorijske uslove za stvaranje različitih formi države i kroz socijalni kontekst političke borbe. Taj aspekt sugerise važnost istorijskog bloka i dovolj-

⁹ Ibidem, str. 139.

¹⁰ R. W. Cox, *Production, Power, and World Order: Social Forces in Making of History*, Columbia University Press, Cambridge, 1987, str. 1–9.

¹¹ Ibidem, str. 353.

no široke teorije države, koja uključuje i odnose unutar građanskog društva. Istorijski blok ukazuje na načine pomoću kojih vodeća društvena snaga (unutar specifičnog nacionalnog ambijenta) realizuje odnose sa opozitnom društvenom snagom. Za Kokska, ovaj odnos predstavlja nešto mnogo više od saveza između različitih klasa ili delova klasa, on ukazuje na integraciju širokog spektra različitih klasnih interesa, koji su propagirani kroz celinu društva: ne samo unisonost ekonomskih i političkih ciljeva već i intelektualno i moralno jedinstvo na univerzalnom planu. Dakle, različite forme države mogu se razmatrati kao produkt određenog istorijskog bloka. Kako je to tvrdio i Gramši, država ne treba da se razume samo kao aparat vlasti putem koga ona interveniše u javnoj sferi građanskog društva (vlada, političke partije, vojska), već kao deo „privatne“ sfere građanskog društva (crkva, mediji, obrazovanje), preko koje hegemonija funkcioniše. Država nije nepropitujuća intelektualna kategorija ili stvar po sebi, ona je oblik društvenih odnosa preko kojih su kapitalizam i hegemonija izraženi.

Treća sfera, svetski poredak, ne reprezentuje samo smenjivanje faza stabilnosti i sukoba već i permanentno promišljanje kako može da se razvije njegova alternativna forma. Konstrukcija istorijskog bloka ne može postojati van hegemonističke socijalne klase i zato je, pre svega, nacionalni fenomen. Međutim, ako se hegemonija konsoliduje na domaćem planu, može se proširiti van određenog društvenog poretka i pomeriti prema svetskom nivou preko internacionalne ekspanzije određenog oblika društvenih proizvodnih odnosa.¹² Tako pozicionirani proces mora biti podržan mehanizmom međunarodnih organizacija. Unutar svake od tri glavne sfere postoje još tri elementa čijim se međusobnim kombinovanjem zaokružuje konstituisanje istorijske strukture: (1) ideje — pojedinačne i kolektivne predstave svetskog poretka; (2) materijalne sposobnosti — manifestuju akumulirane resurse; i (3) institucije — stapaju se sa prethodna dva elementa i služe za stabilizaciju određenog poretka.

In summa, Koksov pristup proučavanju hegemonije razlikuje se od konvencionalnog pristupa pojmu, gde se hegemonija referira na dominantan odnos superiorne države prema inferiornim državama. Prema njemu, dominacija zapravo predstavlja izraz neo-realističkih konceptualnih okvira, dok, nasuprot tome, hegemoniju vidi kao strukturu vrednosti i razumevanja prirode poretka koji pokriva celokupni sistem država ili ne-državnih entiteta. U hegemonističkom poretku te vrednosti i razumevanje nedvosmisleni su i stabilni, te se za većinu aktera pojavljuju kao logični i podrazumevajući. Takav sistem značenja podržan je i specifičnom strukturom moći, gde je najverovatnije prevalentna jedna država, ali ta dominacija nije dovoljna za kreiranje hegemonije. Hegemonija proizilazi iz načina činjenja i poimanja dominantnog sloja (elite) dominantne države na način da zahteva prećutnu saglasnost dominantnog sloja (elite) drugih država. Društvena praksa i ideologije koje ih objašnjavaju i legitimizuju, konstituišu temelj hegemonističkog poretka.¹³

¹² Ibidem, str. 149–150.

¹³ R. W. Cox, „Towards a Post-hegemonic Conceptualization of World Order: Reflections on the Relevancy of Ibn Khaldun“, u: James N. Rosenau i Ernst-Otto Czempiel (eds), *Governance*

Da bi se izbegle analize bazirane na suprotnosti između države i društva, u Koksovoj koncepciji strukture moći, zasnivanje stabilnog poretka predstavlja proizvedenu kompatibilnost između dominantnih: (1) ideja; (2) institucija; i (3) materijalnih sposobnosti. Svaka od ovih varijabli poseduje potpunu autonomiju, anuliran je bilo kakav oblik determinizma. Hegemonističke strukture odvojene su od ne-hegemonističkih struktura onoliko koliko kontrola nad institucijama ne počiva na upotrebi sile. Konsenzus je ojačan ukoliko oni koji dominiraju učine ustupke onima nad kojima dominiraju i izraze njihov odnos preko univerzalnog interesa. Dok se moć kao osnova hegemonističke strukture podrazumeva, dotle se uređenje odnosa moći u ne-hegemonističkim porecima pozicionira kao njihov najistureniji socijalno-politički momenat. Na međunarodnom nivou, ova Koksova trijada metamorfozira u istorijsko proučavanje društvenih snaga, generisanih preko: (1) proizvodnog procesa; (2) formi države proizašle iz državno-društvenih kompleksa; i (3) svetskog poretka. Određena istorijska faza može se identifikovati onda kada postoji konzistentnost između: (1) materijalne moći; (2) razvijenog kolektivnog pogleda na svet; i (3) poretka koji je realizovan preko korpusa institucija što se promovišu kao univerzalne. Hegemonistički periodi relativne stabilnosti manifestuju unapređivanje i šticeenje interesa određene društvene klase, jer nijedna pojedinačna sila ne može se potpuno legitimizovati, pa je međunarodna nestabilnost nužna posledica takve konstelacije.¹⁴

Svetska (globalna) hegemonija, dakle, nije samo još jedan u nizu poredaka, već onaj u kome postoji dominantan model proizvodnje, kulture i sistem društvenih institucija, koji penetriraju u sve države.¹⁵ Ona se može izraziti: (1) kao društvena struktura, (2) kao ekonomska struktura i (3) kao politička struktura, ali nije svodljiva na jednu od njih — svetska hegemonija je amalgam sve tri stvari. Takvo shvatanje hegemonije implicira potrebu globalnih strukturnih promena i svetskog poretka, dijalektiku (dinamiku) kako etičkih i ideoloških (normativnih) tako i materijalnih dimenzija. Prema Koksou, svetski poredak je produkt hegemonu i istorijskog bloka. Kao što je već ranije apostrofirano, istorijski blok je organizovan oko dominantne ideologije, koja predstavlja osnovu za savez različitih društvenih klasa. Ergo, uspešan istorijski blok realizuje se preko moralnog i intelektualnog vođstva, opredmećujući organsku vezu između političkog i građanskog društva. Svaki novi istorijski blok intelektualno je sačinjen od persuzivnih argumenata, koji grade i kataliziraju njegove organizacije i političku mrežu.

Hegemonistički poredak posledica je nekog uspešnog istorijskog bloka društvenih snaga, izgrađenog na artikulaciji prevalentne (dominantne) ideologije prihvaćene od strane podređenih klasa. Hegemonistički svetski poredak (inte-

without Government: Order and Change in World Politics, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, str. 140.

¹⁴ R. W. Cox, *Production, Power, and World Order: Social Forces in Making of History*, op. cit., str. 8.

¹⁵ R. W. Cox i T. J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, str. 137.

lektualno i moralno vođstvo u sferi međunarodnih odnosa) jeste, dakle, izgrađen preko interakcije između superiornih država i društvenih snaga i inferiornih država i društvenih snaga: on je produkt univerzalno dominantnog društva i civilizacije.¹⁶ U tom kontekstu, u posleratnoj Evropi neoliberalna država je oblikovana preko sporazuma dosegnutog kroz harmonizaciju nosećih industrijskih interesa, organizovanog rada i političke vlasti, dok neoliberalni (transnacionalni) istorijski blok manifestuje organizacija G8. Robert Koks kao tri najvažnija seta pitanja koja će uticati na budući svetski poredak određuje: (1) globalizaciju svetske ekonomije i reakcije koja ta globalizacija može usloviti (post-globalizacija); (2) transformaciju Vestfalijskog međunarodnog sistema država, promena u određenju nepovredivosti klasično poimanog suvereniteta (post-vestfalizacija); i (3) ustrojstvo svetskog poretka prevazilaženjem hegemonističkih odnosa (post-hegemonizacija).

Konceptualna postavka višeslojne hegemonije i generalne smernice za empirijsko istraživanja hegemonije

Posebno mesto za potpuno razumevanje orijentira Gramšijeve konceptualizacije hegemonije zauzima i analiza političkog uspona i dugotrajnosti ere „vladavine“ Margaret Tačer (i, posredno, njenog američkog „pandana“ Ronalda Regana). „Tačerizam“ je potaknuo podrobna sociološka i politikološka istraživanja većeg broja britanskih intelektualaca leve provenijencije,¹⁷ koji su ovaj zaokret u politici Velike Britanije objasnili i rastumačili kroz pojmovni aparat Gramšijeve teorije hegemonije, dodatno potvrđujući njen vanstandardni konceptualni kvalitet. Tako, Stjuart Hal i Martin Žak određuju „tačerizam“ kao hegemonistički projekat, kao pokušaj da se restrukturira britanska država transformacijom kejnzijske države blagostanja u neo-liberalnu varijantu, potencirajući simultani preobražaj sadržaja prevalentnog „pogleda na svet“ na način da bude komplementaran tako određenoj transformaciji.¹⁸ Oni taj proces označavaju kao „autoritarni populizam“, koji je svoj ideološki prostor otvorio zahvaljujući krizi hegemonije u Velikoj Britaniji tokom 70-ih godina 20. veka. Kritički osvrt na njihove postavke bio bi primarno fokusiran na zanemarivanje relevantnosti političke ekonomije i klasnih interesa koji su podržali restrukturiranje Velike Britanije.

U zasebnim studijama Kolina Heja i Edrjua Gembla,¹⁹ „tačerizam“ je hegemonistički projekat, koji egzistira unutar granica kapitalističkog načina proizvodnje. Preobražaj „kapitalizma blagostanja“ u „neo-liberalni kapitalizam“

¹⁶ R. W. Cox, „Towards a Post-hegemonic Conceptualization of World Order: Reflections on the Relevancy of Ibn Khaldun“, op. cit., str. 141.

¹⁷ Kevin Bonet, Simon Bromli, Bob Džesop, Endrju Gembl, Stjuart Hal, Kolin Hej, Tom Ling, Martin Žak itd.

¹⁸ S. Hall i M. Jacques, *The Politics of Thatcherism*, Lawrence and Wishart, London, 1983.

¹⁹ C. Hay, „Housing Policy in Transition: from the Post-war Settlement Towards and Thatcherite Hegemony“, *Capital and Class*, 46, 1992, str. 27–64; i A. Gamble, *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, Macmillan, London, 1994.

(uslovljen ekonomskom krizom 70-ih) nikada nije dovodio u pitanje sam kapitalistički sistem. Glavnu metodološku nedoumicu, dakle, možemo izraziti kroz pitanje: kako kroz kategorijalni aparat hegemonije objasniti nešto što se opire tradicionalnoj povezanosti hegemonije sa borbom protiv kapitalističkog načina proizvodnje. Hej i Gembl nalaze odgovor u hegemoniji koja opstaje na različitim nivoima, hegemoniji koja može biti rekonfigurisana na jednom nivou, a da ostane relativno stabilna na svim ostalim nivoima.

Prema Hejovoj koncepciji, različiti nivoi hegemonije povezani su i njihova ukupnost generiše celokupnu predstavu o relacijama u građanskom društvu. U svojoj teoretskoj šemi razlikuje tri operativna nivoa hegemonije: (1) „makro“ nivo ili klasna hegemonija — predstavlja hegemoniju kapitalističke organizacije društva; (2) „meso“ nivo ili izborna hegemonija — odgovara hegemoniji partije i države koja funkcioniše unutar limita „makro“ nivoa buržoaske hegemonije; i (3) „mikro“ nivo ili lokalizovana hegemonija — upućuje na hegemoniju koja se sprovodi unutar odgovarajuće „mikro-populacije“ (opština, porodica i sl.) i koja rezultuje aktivnim pristanakom.²⁰

Gembl, takođe, tvrdi da se hegemonija ispoljava na tri nivoa: (1) na nivou države hegemonija označava legitimizaciju i prihvatanje osnovnih institucija i vrednosti društvenog i političkog reda, kritički uključujući i one institucije i vrednosti što se tiču ekonomije i države, a koje postaju relevantne samo u ekstremnim uslovima revolucije, građanskog rata ili neprijateljske invazije; (2) na nivou vlade ili političkog režima hegemonija označava partiju ili partijsku frakciju koja je dosegla poziciju vodstva i komandovanja aktivnom podrškom (ili prećutnom saglasnošću) dominantnih ekonomskih sektora i ključnih društvenih grupa; i (3) na nivou svetskog poretka hegemonija označava političko i intelektualno vodstvo u okviru nacije-države, koja svojim vojnim, ekonomskim i kulturnim kapacitetima omogućava preuzimanje funkcija u odnosu na celokupni svetski poredak.²¹

U skladu sa ovako određenom klasifikacijom, Gembl tvrdi da je planetarna kriza 70-ih rezultovala slomom hegemonije na nivou svetskog sistema, slomom koji se u slučaju Velike Britanije manifestovao propašću hegemonije na nivou političkog režima. Snaga ovakve postavke leži u identifikaciji političko-režimskog nivoa hegemonije kao jako uticajnog i definisanju povezanosti hegemonističkih formacija sa strukturom svetskog kapitalizma. Ovo je, nadalje, omogućilo i sagledavanje aspekata otpornosti i postojanosti kapitalističke hegemonije u kontrastu sa nivoima svetskog poretka i političkog režima, koji su u stalnom nadmetanju i izuzetno podložni promenama. Zbog svega toga, na nivoima političkog režima i svetskog poretka frekventno se sukobljavaju različiti politički projekti, bez potrebe za „kopernikanskim obrtom“ celokupnog hegemonističkog modela.

²⁰ C. Hay, „Housing Policy in Transition: from the Post-war Settlement Towards and Thatcherite Hegemony“, op. cit., str. 37.

²¹ A. Gamble, *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, op. cit., str. 13.

Hejova koncepcija „meso“ nivoa (izborne hegemonije) podrazumeva i partijsku ideologiju i državnu strategiju, ona amalgamira ovaj nivo sa hegemonijom specifičnog državnog projekta.²² U slučaju Velike Britanije, to ukazuje na konvergenciju „tačerizma“ kao hegemonističkog projekta sa neo-liberalističkim hegemonističkim projektom. Gembl, sa druge strane, ne razlikuje svetski sistem i partikularne načine putem kojih svetski sistem biva opredmećen u određenom istorijskom periodu. Imanuel Valerštajn, centralna figura u razvoju teorije svetskog sistema, opisuje postojeći svetski sistem kao kapitalističku svetsku ekonomiju.²³ Kapitalistička svetska ekonomija doživela je nekoliko transformacija u strukturi (merkantilizam, fordizam, neo-liberalizam), održavajući fundamentalne principe na kojima je organizovana: (1) privatno vlasništvo i kontrolu nad sredstvima za proizvodnju; (2) distribuciju i razmenu; i (3) postojanje radničkog organizovanja. Propast hegemonije kao posebnog seta odnosa karakterističnog za strukturiranje svetskog sistema ne znači, dakle, nužno devastiranje ili podripanje hegemonije, kao svetskog sistema za sebe.

Može se reći da i pored određenih nedostataka, Hej i Gembl obezbeđuju važan i jedinstven doprinos u razumevanju hegemonije i međunarodnih relacija. Iz kritičkog sagledavanja njihovog rada proističe da hegemoniju možemo posmatrati na pet različitih ali povezanih nivoa: (1) nivo svetskog sistema, gde hegemonija indicira konsenzus koji određuje najširu i najuniverzalniju platformu, nukleus međunarodnog ekonomskog ustrojstva (prema Valerštajnu, to je od 16. veka kapitalistička svetska ekonomija),²⁴ prema Hejovoj šemi, to je klasna hegemonija; (2) nivo strukture svetskog sistema, gde je hegemonija upućena na specifične institucije, ideologije i odnose koji izgrađuju, strukturiraju svetski sistem u bilo kom istorijskom periodu (ovo odgovara onome što Robert Koks podrazumeva pod svetskom hegemonijom, koja obično započinje kao ekspanzija ka spolja određenom hegemonističkom projektu dominantne klase u dominantnoj naciji; hegemonija na ovome nivou izražava pristanak i legitimizaciju određenih relacija, institucija i ideologija);²⁵ (3) nivo nacije-države odgovara Gemblom određenju hegemonije na nivou države; (4) nivo državnog projekta, gde hegemonija otkriva zasebnu konfiguraciju relacije kapital–država–rad i ideologije, koja podržava određeni koncept u određenom periodu (na primer, državni projekat kejnzijanske države blagostanja ili neo-liberalne kompetitivne države);

²² Prema Bobu Džesopu, državni projekat obezbeđuje jedinstvo različitih državnih strategija i institucija u određenom vremenu; državni projekat predstavlja široku platformu na osnovu koje se određuje kvantitet i kvalitet odnosa države, sa jedne strane, i ekonomije i građanskog društva, sa druge strane. — Više o tome u: B. Jessop, *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*, Polity Press, Cambridge, 1990.

²³ I. Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

²⁴ I. Wallerstein, *The Politics of the World Economy: the States, the Movments and the Civilizations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, str. 91.

²⁵ R. W. Cox, „Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method“, u: S. Gill (ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, str. 49–66.

(5) nivo političkog režima odgovara Gemblovom određenju hegemonije na nivou vlade ili političkog režima.

Iako različiti, ovi su nivoi hegemonije i povezani. Tako je hegemonija svetskog sistema često reflektovana u hegemoniji nacije-države. Hegemonija strukture svetskog sistema uslovljava hegemoniju na nivou državnog projekta i na nivou političkog režima (na primer: državni projekat kejnzijanske „države blagostanja“, u periodu od završetka II svetskog rata do 70-ih godina, bio je komplementaran strukturi svetskog poretka toga doba — fordizmu). Hegemonistički projekat na određenom nivou može biti prikriven hegemonističkim projektom na drugom nivou (na primer: hegemonija na nivou državnog projekta može biti zaklonjena hegemonijom na nivou države, hegemonija na nivou političkog režima, hegemonijom na nivou državnog projekta). Usled činjenice da hegemonija nikad nije totalna, odbacivanje hegemonističkih relacija iz poraženog hegemonističkog projekta nikada nije apsolutno. Određeni anti-hegemonistički projekat često će inkorporirati aspekte prethodnog seta hegemonističkih relacija (na primer: neo-liberalizam u praksi sadrži dosta toga iz kejnzijanzizma).

Sve ovo ukazuje na to da prva ruta realizacije empirijskog istraživanja hegemonije može započeti ispitivanjem proizvodne strukture radi identifikacije društvenih snaga koje predstavljaju ključne kolektivne aktere. Iz toga ugla, globalizacija se, kao produžetak ideološke transformacije kejnzijanzizma u neo-liberalizam, definiše kao transnacionalizacija proizvodnje i finansija. Sledstveno neo-gramšijevskoj koncepciji, ova promena u proizvodnoj strukturi vodi ka novim kolektivnim akterima: transnacionalnim društvenim snagama rada i kapitala. Privremeno ostavljajući po strani dedukovanje specifične pozicije društvenih snaga na osnovu njihovih funkcija u procesu proizvodnje, u drugom koraku neo-gramšijevski postupak pokušava da identifikuje društvenu snagu koja namerava da formuliše hegemonistički projekat i ideje na osnovu kojih to želi ostvariti. S obzirom na to da su one najadekvatnije njegovim materijalnim interesima, transnacionalni kapital unutar globalizacije konstruiše svoj hegemonistički projekat oko ideja neo-liberalne ekonomije. Naravno, hegemonistički projekat, da bi dosegao sve snage koje se nalaze iza transnacionalnog kapitala, uključuje i druge ideje, jer je jedino tako moguće formiranje transnacionalnog istorijskog bloka.

Tako, unutar Evropske unije transnacionalni kapital promovise kompromis, koji neo-liberalizam spaja sa nekim merkantilističkim elementima, u cilju privlačenja nekih kapitalističkih frakcija koncentrisanih na evropsko tržište, a zahtevnih povodom pitanja zaštite od globalne konkurencije. Na isti način, transnacionalni kapital promovise i neke programski šire socijalne dimenzije da bi privukao sindikate, te druge relevantne demokratske faktore građanskog društva.²⁶ Internacionalizacija proizvodnje i internacionalizacija finansija reflektuju, dakle, pojavu transnacionalnog istorijskog bloka kapitalista, državnih mena-

²⁶ B. van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, Routledge, London, 2002.

džera i intelektualaca koji pokušavaju da konstruišu novi transnacionalni hegemonistički poredak. Novostvorena koalicija gradi zasebnu transnacionalnu klasnu formaciju, obeleženu zajedničkim identitetom i interesima proisteklim na određenoj materijalnoj i ideološkoj strukturi. Transnacionalni istorijski blok zahteva institucionalizaciju novog konstitucionalizma, koji, pre svega, podrazumeva sužavanje socijalne baze široke participacije unutar disciplinujućeg neo-liberalnog svetskog poretka.

Novi konstitucionalizam kreće se prema kreiranju pravnih i ustavnih sredstava za uklanjanje ili izolovanje novih ekonomskih institucija od opšte kontrole i demokratske odgovornosti. On rezultuje pokušajem disciplinovanja države, duž neo-liberalne restriktivne politike, isticanjem tržišne civilizacije zasnovane na ideologiji kapitalističkog poretka i hijerarhijskog obrasca društvenih odnosa. Stefan Gil kao tri glavna atributa novog konstitucionalizma određuje: (1) disciplinujući neo-liberalizam — upućuje na razvoj pravila koja osnažuju kredibilitet vlasti i poverenje investitora; (2) panopticism — upućuje na razvoj snažnijih formi tržišno orijentisanog nadgledanja i kontrole; i (3) tržišnu civilizaciju — upućuje na stvaranje materijalne kulture, u kojoj marketizacija i komforizacija postaju kulturološke i ideološke konstante.²⁷

Uspešan hegemonistički projekat mora biti konkretizovan unutar određene forme države, zato se treći korak ispitivanja bavi načinima na osnovu kojih se transnacionalne snage uključuju u određenu formu države i kako u njoj opstaju i istrajavaju. Robert Koks proces reorijentacije države zarad podrške globalne akumulacije kapitala označava kao internacionalizaciju države, i identifikuje tri komponente ovoga procesa: (1) međudržavni konsenzus u pogledu zahteva svetske ekonomije a koji je lociran unutar zajedničke ideološke platforme; (2) hijerarhijsku participaciju unutar postignutog konsenzusa; i (3) unutrašnju strukturu države tako usklađenu da globalni konsenzus može biti transformisan u nacionalnu politiku i praksu.

Država postaje transmisioni mehanizam za prenos globalne na nacionalnu ekonomiju, odbacujući svoju raniju ulogu zaštitnika domaćeg blagostanja od spoljnog uzurpiranja. Funkcija države je promenjena od artikulacije nacionalnih interesa u administraciju politike, formulisane od strane transnacionalnih elita kroz nadnacionalne institucije. Tako postavljena država služi što lakšoj globalnoj akumulaciji kapitala i izolovanju novih nadnacionalnih institucija od demokratske odgovornosti „odozdo“. Ona doprinosi globalnoj akumulaciji na različite načine: (1) usvaja fiskalnu i monetarnu politiku, nužnu za održavanje ekonomske uravnoteženosti i harmoničnosti; (2) kreira osnovnu infrastrukturu za globalne ekonomske aktivnosti; i (3) obezbeđuje društvenu kontrolu i stabilnost.

Isto tako, ideološka konstrukcija globalizacije učinila je da se za državu smatra opravdanim i relevantnim apostrofiranje politike koja podržava kompetitivnost, što je iskorišćeno za eliminisanje trgovačkih restrikcija i restrikcija

²⁷ S. Gill, „Market Civilization and Global Disciplinary Neoliberalism“, *Millennium: Journal of International Studies*, 25(3), 1995, str. 399–423.

vezanih za seljenje kapitala. S obzirom na to da je hegemonija društveni proces u kome pristanak podređenih socijalnih snaga ima esencijalni značaj, ideologija globalizacije igra značajnu ulogu u naporima i nastojanjima internacionalizovane države da zadobije pristanak populacije za dominaciju neo-liberalne politike. Ona takođe pomaže u obezbeđivanju univerzalnog prihvatanja globalizacije, kao zdravorazumske deskripcije nezaustavljivog, neminovnog i krajnje poželjnog procesa.

Na kraju, četvrti korak otkriva kako se neo-liberalna hegemonija dostignuta u određenoj državi transponuje u sferu svetskog poretka. Generalno posmatrano, ovo se dešava preko internacionalne ekspanzije određenog oblika društvenih odnosa proizvodnje potpomognute međunarodnim organizacijama. Transnacionalizacija i otvorenost ekonomije delimično se povećava zbog investicija zapadnog transnacionalnog kapitala, to jest transnacionalizacijom proizvodne strukture, a delimično zbog nametanja neo-liberalnih programa restrukturiranja od strane međunarodnih organizacija (Međunarodni monetarni fond, Svetska banka itd.). Posledica ovakvog delovanja jeste sve veća otvorenost države za strane investicije. Načini preko kojih će se ostvariti ova ekspanzija različiti su u različitim državama, pa moraju biti predmet zasebnih empirijskih istraživanja.

Druga ruta realizacije empirijskog istraživanja hegemonije bazira se, unutar borbe za hegemonističko liderstvo na nivou države, na interakciji između vladajuće strukture i onih kojima se vlada. Njena glavna karakteristika jeste disperzivna analiza fenomena socijalne dominacije i otpora toj dominaciji. Propitivanje razvoja i transformacija u sferi proizvodnje počiva na istoriji potčinjenih klasa, istoriji koja je određena odnosom građanskog društva i države, te manifestuje identifikaciju objektivnih socijalnih formacija „inferiornih“ klasa. Ovakav analitički postupak, sa podrazumevajućim otklonom prema ultra-ekonomizmu, omogućava pravo razumevanje povećanog značaja ekonomskih uzroka i parametara.

On obuhvata kako razmatranje ideoloških koncepcija potčinjenih klasa i na njemu proizašli set aktivnosti tako i razmatranje pasivne afilijacije u socijalne modele političkih asocijacija, involviranje u formacije koje prepariraju slaganje ili neslaganje sa određenim oblikom hegemonističke kontrole. Tako postavljena istraživačka šema omogućava i usredsređenost na organizacione moduse, proistekle isključivo iz potčinjenih klasa (sindikati, društveni pokreti i sl.) preciziranjem i afirmacijom njihove autonomije unutar hegemonije. Empirijski doprinos opredmećen je preko punog razumevanje postkolonijalnog modela država u Africi i Južnoj Americi, kao kompleksnog procesa sačinjenog od građenja države i nacije, stvaranja elita i definisanja otpora potčinjenih klasa u skladu sa kontingentnim regionalnim istorijskim faktorima.

Zaključak

Neo-gramšijevska teoretska koncepcija omogućava, dakle, da se utvrde društvene snage koje nameravaju konstruisati konkretni hegemonistički projekat preko neo-liberalne globalizacije, i da se anticipiraju modusi reagovanja potčinjenih klasa. Ona, ujedno, ukazuje i na to kako interesi transnacionalnog kapitala, narasli iz promene društvenih odnosa proizvodnje i uključeni u neku specifičnu državu, rekonfiguriraju odnos između države i građanskog društva, te tako definišu poligon angažmana potčinjenih grupa. Jasno je da se naglašavaju pitanja subjektiviteta, identiteta i diferenciranja, a da se ne odbacuju pitanja materijalne uslovljenosti, nejednakosti i eksploatacije. Sve to je iskorišćeno za mnogobrojne studije, od kojih možemo da izdvojimo: analizu transnacionalnih klasnih formacija u Evropi,²⁸ određenje institucionalizacije masovne proizvodnje u SAD i njene ekspanzije kao osnove američke hegemonije posle II svetskog rata,²⁹ definisanje poliarhije ili demokratije niskog intenziteta kao dopune hegemoniji SAD,³⁰ propitivanje aspekata neo-liberalizma i hegemonije u Čileu.³¹

Transnacionalni istorijski materijalizam može se kritikovati zbog evidentne tendencije da hegemoniju vidi većinom kao jednodimenzionalno ispoljavanje sile, kao jednosmernu relaciju osmišljenu od strane elitne transnacionalne klase po njenim vlastitim pravilima i uslovima, pa onda apriorno nametnutu podređenim klasama (koje se opiru najbolje što mogu ili „bezuslovno“ kapituliraju). Ovo se pojačava činjenicom da transnacionalni istorijski materijalizam preteruje u pogledu koherentnosti neo-liberalizma, što dolazi zbog prenaplašavanja organskog jedinstva globalnih elita i političke uverljivosti transnacionalnog koncepta kontrole. Dodatni problem je neo-gramšijevska upotreba idealizovanog modela države i konceptualizacija globalizacije kao linearnog procesa usmerenog na transnacionalne elite u državama.

Sve to ukazuje na mogućnost neadekvatnog poentiranja metodološkog jezgra Gramšijevog materijalizma, koji društvenu realnost, pre svega, vidi kao dinamičnu, višestranu, fleksibilnu i kontradiktornu. Dijalektički odnos između materijalnog i ideološkog, a koji susrećemo u Gramšijevoj koncepciji hegemonije, usmerava na strukturnu mogućnost konflikata što mogu destabilizovati istorijski blok. Transnacionalni istorijski materijalizam pretpostavlja saradnju između internacionalizovanog kapitala i internacionalizovane države. Ergo, on predstavlja izraženo determinističko poimanje hegemonije i narušava jedan od najvećih kvaliteta Gramšijevog diskursa: nedeterminističko (delimično strukturalno uslovljeno) objašnjenje socijalnih promena.

²⁸ A. Bieler, *Globalisation and Enlargement of the European Union: Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membershi*, Routledge, London, 2000.

²⁹ M. Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

³⁰ W. I. Robinson, *Promoting Polyarchy: Globalisation, US Intervention and Hegemony*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

³¹ M. Davies, *International Political Economy and Mass Communication in Chile: National Intellectuals and Transnational Hegemony*, Macmillan, London, 1999.

Summa summarum, kritika neo-gramšijevskih postavki treba biti fokusirana: (1) na ulogu ideja, na nepotvrđeni empirijski pluralizam, koji promovira ideje kao eksplanatorne varijable, a onda ih po značaju tretira kao jednake proizvodnji; (2) na određenje države, prema kome je ista redukovana na transmisioni mehanizam, koji priprema nacionalne ekonomije za zahteve globalne ekonomije; (3) na nedostatak kreativnih oblika otpora ili alternative postojećem svetskom poretku; i (4) na potrebu preispitivanja adekvatnosti prevođenja Gramšijevih ideja na uslove sadašnjeg vremena. I pored svega, vrlo je važno da, nasuprot neorealističkom potenciranju ekskluzivnosti moći i materijalnih sposobnosti kao osnove jedno-dimenzionalne analize međunarodnih pitanja i konflikata, neo-gramšijevski pristup, približavajući se konstruktivističkoj poziciji, otvara mogućnost sagledavanja punog obima uticaja ideja i institucija u sferi multi-dimenzionalne analize međunarodnih odnosa. Naime, on omogućava razumevanje načina putem koga hegemonističke ideje: (1) utiču na državne aktivnosti; (2) oblikuju ponašanje onih koji kreiraju politiku, i (3) određuju opcije u procesu donošenja odluka.

U tom kontekstu, kao najvažniji uslov post-hegemonističkog svetskog poretka možemo da odredimo mutualno priznavanje različitih civilizacijskih tradicija: post-hegemonistička era jasno ukazuje na potrebu njihove ko-egzistencije. Pretpostavka ko-egzistencije dobija na značaju jer novi svetski poredak mora da ukalkuliše nove ideje i institucije u međunarodnom sistemu (globalizaciju, globalno građansko društvo, terorističke organizacije itd.). Osim toga, koncept (transnacionalnog) istorijskog bloka i (globalnog) građanskog društva relevantan je za proširenje teorije države i objašnjenje odnosa između države i građanskog društva, te integracije različitih klasnih interesa. Različite društvene snage formiraju istorijski blok, koji vodi ka celini društvenih relacija na nivou domaćeg i međunarodnog poretka na nivou političkih, ekonomskih i kulturnih aspekata. Istorijski blok inicijalno kreira hegemonističku klasu, pa se potom prenosi na međunarodnu arenu preko ideja i institucija.

Tako za EU možemo reći da je formirana preko pro-evropskog istorijskog bloka, kao što možemo reći da postoji i evropsko građansko društvo i evropski poredak. Na isti način, za svaku istočnoevropsku tranzicionu zemlju možemo reći da sa manje ili više uspeha formira pro-evropski istorijski blok, koji u sebi još uvek nema dovoljan stepen integrativnosti. Taj nedostatak posledica je socijalne konjunkcije neprofilisanosti interesa, koji treba da su inkorporirani u konsenzus istorijskog bloka i direktno je povezan sa manje ili više nedovršenim procesima demokratizacije, razvoja građanskog društva ili radničkog organizovanja. Mada neo-gramšijevska analiza per se nije dovoljna za potpuno sagledavanje toga stanja, ona svakako može poslužiti za identifikovanje nosećih društvenih snaga nekog partikularnog (tranzicionog) istorijskog bloka, te artikulacije njihove vrednosne (ideološke) platforme i sledstvenog institucionalnog okvira (kao relevantnih faktora u „neo-liberalnoj evropeizaciji“ istočnoevropskih tranzicionih zemalja).

L i t e r a t u r a

1. Anderson, P. (1977), „The Antinomies of Antonio Gramsci“, *New Left Review*, 100.
2. Apeldoorn, van B. (2002), *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, Routledge, London.
3. Bauman, Z. (1992), *Intimations of Postmodernity*, Routledge, London.
4. Bieler, A. (2000), *Globalisation and Enlargement of the European Union: Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membershi*, Routledge, London.
5. Cox, R. W. (1981), „Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory“, *Millennium: Journal of International Studies*, 10(2).
6. Cox, R. W. (1987), *Production, Power, and World Order: Social Forces in Making of History*, Columbia University Press, Cambridge.
7. Cox, R. W. (1992), „Towards a Post-hegemonic Conceptualization of World Order: Reflections on the Relevancy of Ibn Khaldun“, u: James N. Rosenau i Ernst-Otto Czempiel (eds), *Governance without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
8. Cox, R. W. (1993), „Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method“, u: Gill, S. (ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
9. Cox, R. W. (1999), „Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order“, *Review of International Studies*, 25(1).
10. Davidson, A. (1977), *Antonio Gramsci: Towards and Intellectual Biography*, Merlin Press, London.
11. Davies, M. (1999), *International Political Economy and Mass Communication in Chile: National Intellectuals and Transnational Hegemony*, Macmillan, London.
12. Femia, J. V. (1981), *Gramsci's Political Thought*, Clarendon Press, Oxford.
13. Gamble, A. (1994), *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, Macmillan, London.
14. Germain, R. i M. Kenny (1998), „Engaging Gramsci: International Relations Theory and the New Gramscians“, *Review of International Studies*, 24(1).
15. Gill, S. (ed.) (1993), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
16. Gill, S. (1995), „Market Civilization and Global Disciplinary Neoliberalism“, *Millennium: Journal of International Studies*, 25(3).
17. Gramsci, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, London.
18. Hall, S. i M. Jacques (1983), *The Politics of Thatcherism*, Lawrence and Wishart, London.
19. Hay, C. (1992), „Housing Policy in Transition: from the Post-war Settlement Towards and Thatcherite Hegemony“, *Capital and Class*, 46.
20. Jessop, B. (1990), *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*, Polity Press, Cambridge.
21. Keohane, R. O. (ed.) (1986), *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, Cambridge.
22. Marks, K. i F. Engels (1964), *Nemačka ideologija*, I i II, Kultura, Beograd.
23. Miliband, R. (1983), *Class Power and State Power*, Verso, London.
24. Robinson, W. I. (1996), *Promoting Polyarchy: Globalisation, US Intervention and Hegemony*, Cambridge University Press, Cambridge.

25. Rupert, M. (1995), *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge University Press, Cambridge.
26. Stojanović, Đ. (2006), *Građansko društvo: istorijski razvoj koncepta*, Medijska knjižara Krug, Beograd.
27. Wallerstein, I. (1991), *The Politics of the World Economy: the States, the Movments and the Civilizations*, Cambridge University Press, Cambridge.